МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Збірник наукових праць

Том 19

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Збірник наукових праць

Том 19

ЧЕРНІВЦІ
2017

ББК 63.3(4УКР)
П35

Друкується за ухвалою вченої ради
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Збірник наукових праць зареєстровано як фахове видання (історія) відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.05.2016 р., № 515 (Див.: Освіта України. Спецвипуск газети. – 6 (42). – Червень. – 2016. – С. 9. – Позиція 88).

Рецензенти: д.і.н., проф. Алексієвець М.М.,
д.і.н., проф. Марчук В.В.,
д.і.н., проф. Юрій М.Ф.

Редколегія: д.і.н., проф. Баженов Л.В.,
д.і.н., проф. Ботушанський В.М. (науковий редактор),
д.і.н., проф. Гальчак Б. (Польща),
д.і.н., проф. Даниленко В.М.,
д.і.н., проф. Добржанський. О.В. (заступник наукового редактора),
к.і.н., асист. Дробіна Л.М. (секретар),
д.і.н., проф. Макар Ю.І.,
д.і.н., проф. Марусик Т.В.,
д.і.н., проф. Пурич С.В. (Румунія),
д.і.н., проф. Фісанов В.П.,
д.і.н., проф. Чучко М.К.

Питання історії України. Збірник наукових праць кафедри історії України
П35 Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. – Чернівці: ЧНУ, 2017. – Т. 19. – 130 с.

Issues of the History of Ukraine. Collection of Scholarly Articles, Department of History of Ukraine of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. – Chernivtsi: ChNU. 2017. – Vol. 19. – 130 p.

У збірнику вміщено наукові статті, документи, рецензії з різних аспектів історії України, у т.ч. Буковини і Пн. Бессарабії: міського і крайового управління, боротьби проти лихварства і за тверезий спосіб життя, УГКЦ, революції 1917-1921 рр., діяльності ОУН, методології історії, біографій істориків, наукової інформації про діяльність кафедри.

This collection contains research articles, documents, reviews on various aspects of Ukrainian history, including Bukovyna and Northern Bessarabia: town and regional administration, struggle against usury and sober lifestyle, UGCC, 1917-1921 revolution, OUN activities, methodology of history, biographies of historians, and information on department research activities.

Зважаючи на свободу наукової думки, редколегія бере до друку й статті тих авторів, погляди яких не в усьому поділяє.

ПЕРСОНАЛІЇ

1. **Ботушанський Василь (Чернівці)**
Видатний філолог, знаний історик (На згадку про плідну співпрацю з проф. О. Д. Огуєм)..... 90

2. **Юрій Михайло (Чернівці)**
Творчий доробок історика (До 80-річчя проф. Я. С. Калакури
та 55-річчя його науково-педагогічної діяльності)..... 92

ДОКУМЕНТИ

1. **Ковалець Тарас (Чернівці)**
Маловідомий «Щоденник походу на поган» 1629 року: публікація джерела..... 96

2. **Ботушанський Василь (Чернівці)**
Газета «Громадянин» про роль Буковини у загальноукраїнському національному русі
на початку XX ст. 104

3. **Саранчук Іван, Фостій Іван (Чернівці)**
Деташаментники Буковини. Хто вони? 104

РЕЦЕНЗІЇ

1. **Федорук Андрій (Чернівці)**
Проект «Україна». Повстання Війська Запорозького 1630 року:
документи і матеріали / упоряд., передм., прим. Т. Ковальця, худ. оформ. Л. Вировець. –
Харків: Фоліо, 2017. – 352 с. : іл. 111

2. **Добржанський Олександр, Христан Назарій (Чернівці)**
Великий Скит у Карпатах у 3 т. Т. 1: Патерик Скитський. Синодик. –
Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2013. – 728 с.; Т. 2: Великий Скит у документах
та матеріалах XVII-XXI ст. – Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2015. – 515 с.; Т.3.
Кугутяк М.В. Великий Скит у Марковій пустині: український духовний і культурно-історичний
феномен / М.В.Кугутяк. – Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2017. – 576 с. 113

3. **Яценюк Фадей (Чернівці)**
Василь Ботушанський. Нариси з історії освіти на Буковині (XIX – початок XXI ст.). –
Чернівці: Технодрук, 2017. – 175 с. 115

4. **Демочко Віктор (Чернівці)**
Чучко Михайло. У горнилі випробувань: Православна Церква на Буковині в 1914-1919 рр. –
Чернівці: Друк Арт, 2015. – 140 с. 116

5. **Демочко Віктор, Скорейко Ганна (Чернівці)**
Яворська І.Т. Життя як пошук раю. Еміграція євреїв з Чернівецької області (1944-1991 рр.). –
Чернівці: Технодрук, 2016. – 216 с. 117

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

1. **Гуйванюк Микола (Чернівці)**
XI Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція,
присвячена 100-річчю Української національної революції..... 123

2. Інформація про наукову діяльність кафедри історії України
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича у 2016 р. 123

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 127

ДОКУМЕНТИ

УДК: 94 (477) «15/16»

Тарас КОВАЛЕЦЬ
(Чернівці)

МАЛОВІДОМИЙ «ЩОДЕННИК ПОХОДУ НА ПОГАН» 1629 РОКУ: ПУБЛІКАЦІЯ ДЖЕРЕЛА

Публікується маловідоме джерело – щоденник походу збройних формувань Речі Посполитої – кварцяного і запорозького війська, а також приватних магнатських загонів – на відсіч татарському нападу на Поділля, Галичину, Перемишльщину та Белзчину восени 1629 р. Вміщена у документі інформація дає змогу повніше дослідити один із епізодів оборони українських земель від татар, а також краще вивчити стосунки та взасмодію між силами, які забезпечували цю оборону.

Ключові слова: *татарський напад 1629 р., історичні джерела, щоденник, Річ Посполита, Кантемир, Стефан Хмєлецький, Станіслав Любомірський, Військо Запорозьке, публікація джерел.*

Майже від початку свого заснування у середині XV ст. Кримське ханство становило величезну загрозу для українських земель, які межували з ним і часто ставали об'єктом татарських нападів. Наприкінці XVI – на початку XVII ст. походи ординців на Річ Посполиту відбувалися майже щороку і були настільки спустошливими, що призводили до обезлюднення цілих округів, загибелі і забрання в полон сотень тисяч місцевих жителів.

Корона Польська через постійну зайнятість на міжнародних аренах і специфіку державного устрою мало піклувалась про оборону своїх південно-східних рубежів, утримуючи для цього тільки невелике кварцяне військо. Сякий-такий захист довелося організовувати місцевій шляхті, яка зводила укріплення довкола численних міст і містечок, а також набирала збройні загони, що не тільки намагалися чинити опір татарським нападам, а й діяти у відповідь – ці загони рушали вглиб Дикого Поля, в Крим та на Буджак і з часом заклали основу організації запорозького козацтва.

Напад орди 1629 р. перервав кількарічне затишшя, викликане внутрішнім розколом Криму та козацько-татарським союзом (однією із основних його домовленостей було те, що татари не плюндруватимуть України). Після поразки об'єднаного війська кримців братів Мехмеда і Шагіна Гераїв та запорожців під проводом Тараса Федоровича і Григорія Чорного від турецько-татарських загонів ставленика Блискучої Порти Джанібек-Герая і вождя Ногайської орди Кантемира Мансура внутрішня боротьба в Криму завершилася зовсім не на користь Війська Запорозького й України. Виснажена, однак сконсолідована орда закономірно розраховувала відновити свої ресурси масштабним нападом на коронні, передусім українські землі.

Проба сил сталася ще у травні[1], однак основний татарський похід, очолюваний султаном-калгою[2] Девлет-Ґераєм, відбувся у вересні-жовтні 1629 р. В історичній науці він уже має певну підпору з опублікованих джерел, яку становлять щоденник походу на відсіч «поганам» авторства брацлавського хорунжого, керівника кварцяного війська Стефана Хмєлецького[3], окремих листів його та очільника іншого угруповання коронного війська воєводи руського Станіслава Любомірського[4], що діяло окремо від Хмєлецького, а також короткої анонімної реляції про цей похід[5].

Під час евристичного пошуку у фондах Курніцької бібліотеки Польської академії наук і навичок нам вдалося виявити ще один щоденник, присвячений відсічі татарського походу восени 1629 р.[6]. Документ цей досі неопублікований і майже невідомий в історіографії[7]. Після ознайомлення зі змістом стає зрозуміло, що анонімний автор щоденника походив із оточення С. Любомірського і передав своє бачення перебігу походу, яке значно відрізняється від версії С. Хмєлецького. Порівняння обох діаріушів дає змогу пояснити до кінця незрозумілі дії угрупувань військ Речі Посполитої, які зрештою призвели до перемог у кількох сутичках, однак спричинилися до загальної невдачі походу – татари безперешкодно розсіялися по величезних територіях – Поділлі, Галичині, Белзчині й Перемишльщині, захопили значний полон, а під час повернення змогли зберегти цілим свій кіш, тобто головний табір, де гнали ясир, хоч і втратили розбитими окремі загони.

Уже із самого початку щоденника його автор не приховував своєї антипатії до керівника кварцяних підрозділів і стверджував, начебто король Речі Посполитої Зигмунт III керівником відсічі татарського нападу поставив саме Любомірського (котрий на це згодився тільки після довгих вмовлянь), «віддаючи під командування воєводі руському того ж п. Хмєлецького» із кварцяним військом та запорожцями, а вторгнення ординців не вдалося зупинити саме через хорунжого брацлавського, який «відбувався відмовками», довго зволікаючи зі збором сил і вирушенням на з'єднання з С. Любомірським.

Перебуваючи при війську воєводи руського, автор щоденника залишив цінні описи процесу збору і пересування цього війська, нотуючи водночас кожну помилку С. Хмєлецького, котрий начебто і «бродів на Дністрі сторожею не обсадив», через які проходили татари, через необережне просування «віддав»

своїх вояків язиками ординцям, до того ж щоразу помилявся з оцінкою місця розташування татарського коша, присилаючи С. Любомірському геть невірну інформацію або тривалий час взагалі не висилаючи повідомлень[8]. Зрештою розлючений воєвода руський, не довіряючи здібностям свого поплічника, вже зі своїх людей «наперед 100 козаків, кожен з двома кіньми, послав» у розвідку. Така слабка координація дій і недовіра між командувачами призвела до закономірного результату – основні сили татар змогли відійти в степи, а військам Речі Посполитої довелося задовольнятися переслідуванням і знищенням невеликих ворожих загонів, розсіяних по Галичині й Поділлі.

На жаль, в описуваному щоденнику майже немає нової інформації про дії у цій кампанії запорозького війська. Це й не дивно, оскільки козаки перебували при С. Хмелецькому і залишалися поза зором оточення Любомірського. Все ж, автор діаріуша згадував про завзятість запорожців у переслідуванні татар і їх вагому участь у бойових діях.

* * *

Оригінальний текст публікованого документа передано згідно з усталеною інструкцією для видання таких історичних джерел[9]. Із малої літери подано тогочасні офіційні посади та історичні означення («hetman», «pułkownik», «murza», «krymski» і т. д.). Щоб зберегти особливості стилю, залишено незміненими власні назви. В оригінальному тексті джерел латинські слова виділені курсивом. Сумнівно прочитані та перекладені фрагменти акцентовані знаком (?), а розшифрування скорочених частин слів та пропущених слів, ключових для розуміння думки, подано у квадратних дужках.

Перелік використаних скорочень:

KJM – Król Jego Miłość	**КЙМ** – король його милість
JMP – Jego Miłość Pan	**ЙМП** – його милість пан
p. – pan	**п.** – пан
RP – Rzeczpospolita	**РП** – Річ Посполита
św. – święty	**св.** – святий

ДОКУМЕНТ

Оригінал

/363v/ Diariusz ekspedycji z pogaństwem

W tym tak trudnym czasie, jakiego doznała Korona Polska, domyślając, JKM PNM, aby do wielkiej zguby nie przyszło RP, i gotując wojsko do Prus na zniesienie tamecznego nieprzyjaciela i drugich stron, które by mógł ten nieprzyjaciel przez swe praktyki zażyć do swego *intentu,* nie życzył *[?]* JKM przepomnieć, mianowicie pilne oko mając na tę stronę od południa, którą łacno było spadkować dla bliskiego spokrewnienia[10], więc i wschodnia *[strona była w niebezpieczeństwie]* dla zwyczajnej pogańskiej nieprzyjaźni i onym, jako głodnym, potrzebne częste inkursji w państwa koronne.

Wzywać JKM raczył przez pisanie JMP[11] Stanisława hrabię na Wiśniczu Lubomirskiego wojew*[odę]* ziem ruskich, którego ochoty zawsze doznawał do każdej posługi RP, usilnie o to żądając, aby się podjął obrony tych tam stron, *[jednak]* nie naznaczywszy mu na to *[wojska]*, tylko 1000 żołnierza, ukazując tuż to trochę kwarcianego, który był na Ukrainie, rycerstwa. Upatrywał JMP wojewoda, że to z taką garścią ludzi na takie nieprzyjacoły *[iść]*, jak z motyką na słońce, wymawiał się z tego, póki mógł, ale kiedy instancje następowały JKM, więc i JMP wojew*[oda]* sendom*[irski]*, het*[man]* pol*[ny]* koron*[ny]*, który lubo to wojsko ukrainne porączył był na ten czas p. Chmieleckiemu i pułkownikiem nad nam uczynił, ale upatrując, iż do takiej rzeczy i potęgi *au[ctorita]tem* potrzeba, tegoż p. Chmieleckiego z tym tam wojskiem JMP wojewodzie ruskiemu pod regiment oddając, prosił usilnie, aby ten ciężar na się przyjął.

Łacno było takimi instancjami poruszyć serce RP miłujące i dostatków dla ni*[ej]* nie żałujące. Rozkazawszy swoim *[żołnierzom]*, których on niemałą gromadę chowa dla podobnych potrzeb RP, zawoławszy też na prz*[yjacie]*le swe, aby mu w tym dopomogli, kiedy upatrzył, iż <ta strona od południa>[12] nie była tak w niebezpieczeństwie, a wziąwszy wiadomość o porażeniu Sahin Giereja galgi i przy nim wielkiej stracie[13] Wojska Zaporoskiego, których *[Tatarów]* Sahin Gierej dotychczas na sobie trzymał, że tu w państwa koronne dotychczas nie wypadali, a za tym jego upadkiem niepodobna była, aby wypaść nie mieli, a zwłaszcza */364/* od północnego nieprzyjaciela tę wiadomość mając, jakoby na głowę wszystkich z Polski, ktokolwiek siekierę mógł wziąć, do Prus poszedł.

16 ***aug[usti].*** JMP wojew*[oda]* ruski pod Rohatinem stanął, aby był na obie strony patrzał, ale widząc rzecz potrzebną być, dali *[!]* się pomknął z ludźmi swymi i z tymi, którzy byli w *stipendii* RP, przyszedł pod Skałę, miasto na Podolu, stanąwszy między Charzowcą *[!]* i Żabinem wsią.

2 ***septemb[ris].*** *[Stanisław Lubomirski]*, miawszy zaraz wiadomość od szpiegów swych, których na to wyprawił, jeśli poganie gonią się do nas, iż już w polach leżeli, na taką garść wojska swego patrząc, aby nie przyszło lada jako utracić, tak jego grona *nobiliu[m]*, która przy nim była, mając niedawne przykłady, obóz dobrze obwarował, aby ich lada jako nawalność pogańska nie znosiła. Poczęli do niego tedy przyjaciele kupić, jako książę JM Wiśniowiecki z swoim*[i]* i książęcia JMP krakow*[skiego]* ludźmi, JMP Janusz Tyszkiewicz, star*[osta]* żytomirski, JMP Aleksander Zborowski, i tam pospołu nieprz*[yjacie]*la czekali, o którym coraz po[14] nowa wieść była, tak od szpiegów, jako i Wołoszy. Zaczym JMP wojew*[oda]* pisał do p. Chmieleckiego, aby się on z ludem swoim tak postępował, aby kiedy by tego potrzeba było, mogłyby się prędko wojska zejść. Opierał się on bardzo i naprzód pisał, iż Tatarowie poszli do Moskwy, a tu tylko zostało trochę hultajstwa. Za drugim pisaniem powiedział, że Tatarowie myślą na Czarny albo Kuczmański szlak wpaść. Nie poprzestał

jednak JMP wojewoda onego *[...]*tować[15] pisaniem swoim, mając lepszą wiadomość o nieprz*[yjacie]*lu. Aż tedy, kiedy widział, że się nieprz*[yjacie]*l w tę tam stronę bierze, kędy był JMP wojewoda i czekał już pogotowiu na napadnięcie nieprz*[yjacie]*l*[a]*, przyszedł z wojskiem kwarcianym, a za nim Zaporoskie.

28 ***septembris***[16]. Już w samy wieczór, kiedy się nieprz*[yjacie]*l, pominąwszy obóz, przez Dniestr przeprawił, i zaraz zagony rozpuścił, bo się wyżej wojska pod Kołodrópką *[!]* 3 mile, przeprawił, i już p. pułkownik przyszedł, były już szły zagony w ziemię, trudno było z oną trochą ludzi zabiegać nieprzyjacielowi, bo gdyby on był nadciągnął z wojskiem takim *[?]* swym chociaż dwiema dniami przed tym, za pomocą Bożą *[...]*[17] iść, w nocy i nie dopuścić im plądrować Korony Polskiej tedy */364v/ [...]*[18] nie przyszło, tylko o koszu myśleć.

Zaczym JMP wojewoda zaraz tejże nocy kazał się swoim ruszyć w pogoń za koszem, a przede dniem w dzień św. Michała, mszy wysłuchawszy, ze wszystkim obozem się ruszył. Poprzedził jednak p. Chmielecki mimo wolą[19] JM, który tuż i za obozem był stanął. JMP wojew*[oda]*, wojsko uszykowawszy, szedł z wielką skwapliwością, gdyż ochotnie wojsko do tego się miało, aby było nieprzyjaciela dopadło. P. Chmielecki, bieżąc wprzód, bił Tatarz*[y]* pozostałe od kosza, mianowicie pod wsią Świchowcami *[!]*, a leksze wojsko mając, dalej[20] się pomykał, szukając kosza. Jednak przez cały dzień nie dając o sobie żadnej wiadomości JMP wojewodzie, który zaraz za nim następował, aż w sam wieczór tegoż dnia napisał, prosząc, aby JM śpieszył się z wojskiem, mianowicie z armatą i piechotą, powiadając, że się nad koszem wieszał niedaleko za Czartkowem.

JM, nic nie mieszkając, tylko swoich na przeprawie czekając, bo tam w tej wsi, za nią zła przeprawa była bardzo, nocą do Czartkowa przyjechał, kędy, powiadano, był p. pułkownik, ale się nie widział z JM. Raniusieńko tedy słał, dawając znać, że blisko był kosza, ale się bardzo w tym omylił, bo kiedy rano, wysłuchawszy mszy, JM z Czartkowa się ruszył, i sprawiwszy wojsko już ogromniejsze, bo już Kozacy nadeszli i pod regiment JM przyszli, nadszedł JMP Chmieleckiego, i pyta się, kędy kosz jest, ale on o tym wiadomości nie mógł dać, gdyż nie tak było, jako posłańcy jego powiadali, bo było część Tatarów na tym tam miejscu, którzy tejże nocy wzięli z pułku p. Chmieleckiego porucznika p. Bajbuzy i dwóch towarzyszów. Zaczym kosz wziął najpewniejsze wieści o wojsku naszym i, nie ufając swojej mocy, począł śpieszno *[!]* ustępować ku Dniestrowi.

Namówiwszy się tedy JMP wojewoda z p. pułkownikiem, aby gonić nieprzyjaciela, na tym stanęło, aby p. pułkownik *[...]*[21] i na tym stanęło, aby się wprawo udać ku Wiśniowczykowi, bo go JMP wojewoda nie mógł przeprzeć, aby było iść w lewo ku Buczaczowi, kędy właśnie kosz szedł, i tak tedy idąc za swoim kałauzem, błąkali się */365/* cały dzień w niedzielę i, chodząc niepotrzebnie 6 mil, oddaliwszy się od kosza mało nie na 8 mil. Tam już w nocy przyszło na polu stanąć bez ognia i wody, a drugiego dnia, który był mglisty bardzo, iż chorągiew chorągwi nie widziała, aż do południa szli ku Wiśniowczykowi, a widząc, iż ani szlaku nie było, którego w nocy p. Chmielecki z latarniami szukał, przyszło się nazad zwrócić. I piechota spracowana, i konni, którzy wody nie mogli mieć.

A wtem przybieżał Tatarzyn ks. Wiśniowieckiego, dając znać, iż pod Dobrowodą kosz, prawie 8 mil stamtąd. Co prędzej powróciwszy, napadli Kozacy na zagon pod Tarnowicą *[?]*, w którym był syn młodszy Kantymirów, i ten pogromili, pozabijali i płon odjęli. Stamtąd idąc, przyszło JMP wojew*[odzie]* w Manasterzyskach, miasteczku, spracowanemu odpocząć, gdy kosz daleko był. Posłał jednak p. Chmieleckiego z JMP Jakubem Zieleńskim, podczaszym bracławskim, dawszy im konne chorągwi, aby szli za koszem, ale i tym trudno było doganiać, gdy*[ż]* nieprz*[yjacie]*l pośpieszał za Dniestr, nie będąc tu *[długo]*, tylko 3 dni.

3 ***octob[ris]***. Napadł p. Chmielecki na kilkaset Tatarów, mając kilka tysięcy wojska, owych kilkaset nie wiem, *quo animo* nie chciał się *et fato* jąć, uszli w czacie *[?]*, a on ku Uściu poszedł i, przyszedłszy nad Dniestr, nieostrożnie sobie postępując, utracił kilku z towarzystwa spod chorągwi p. Skorkiewskiego i p. Adama Lipskiego, star*[osty]* tarnogórskiego.

Dano mu potem wiadomość, iż kilkaset Tatarów znowu się przeprawiło nazad. Rozumiejąc on, że to kosz, nie śmiał na nich rzucić, ale co prędzej uchodząc, dawał znać JMP wojewodzie, aby przybywał.

4 ***octob[ris]*** był w Uściu p. pułkownik, ale brodów na Dniestrze strażą nie opatrzył, kędy przyszli Tatarowie, między którymi był Mechmet murza, Kantymirów syn, o którym Tatarowie powiadają, iż mężniejszego we wszystkiej Hordzie nie było. Dał znać młynarz, chłop p. pułkownikowi, iż Tatarowie przeprawiają się, dopiero za nimi *[ruszył p. Chmielecki]* z ludem swoim, i JMP wojew*[oda]*, i p. Tyszkiewicz z nimi. Tam napadli na tego Mechmet murzę, który zadnią straż trzymał, i bił się dobrze z naszymi, ale *[...]*[22] p. Liszka, rotmistrz nad kozakami JMP wojewody, JMP Tyszkiewicza chorągiew do po*[...]*[23] i tam zabit*[y]* ten murza, który wzrostu był niemałego i *[...]*[24] siły.

6 ***octobris*** JMP wojew*[oda]* stanął nad samym */365v/* Dniestrza uściem, kędy się Tatarowie zwykli przeprawować, a p. pułkownik poszedł z swoimi pod Halicz, spodziewając się, kędy któremu zagonowi zajść. JM zaś p. wojew*[oda]* na miejscu stał, czekając powrotu pohańców, obwarowawszy las sztuczny Bednarowski, aby tam uchodzić nie mogli. Zwracał się tedy zagon, który belską ziemię plądrował, w którym było 6 tysięcy Tatarów, a między nimi trzej carzyków. Ci w wieczór, pod Burszytinów przypadłszy, we trzech wsiach stanęli. Będąc tak blisko, p. Chmielecki, a wziąwszy od *[!]* nich wiadomość, prawie nad świtaniem padł z okrzykiem na nich, pogromił i pozabijał, i płon odjął. Słysząc, Tatarowie, którzy byli w innych wsiach, ów głos, ale dla odległości nie mogli zrozumieć, co by było, jednak strach padł na nich i poczęli śpieszno *[!]* uchodzić do brodu.

7 *octob[ris]*. Tego dnia w południe prawie, w który się przypomina pogrom Turków od Naupactu*[s]* za czasy Pawła V papieża roku 1571, a mało nie w te godziny przyszli ci to carzykowie trzej z swoim pułkiem i prosto ku brodu poszli, mając kałauza, niejakiego Kamieńskiego z grodzickiego powiatu, który *[u]* nich był kilkanaście lat. A iż im przyszło z góry spuszczać się, obaczyła straż ich obóz kozacki, *[i]* mniemając, iż ich kosz czeka, uradowali się. Potem postrzegłszy, że nasi w bok uderzyli, chcąc minąć Uście, ale ich zaraz postrzeżono i przez miasto do nich skoczono, zabiegając im.

Jednak *[Tatarzy]* potężnie bronili się, ale kiedy mocno na nich następowano, mianowicie p. star*[osta]* tarnogórski, p. Liska, p. sieradzki, JMP Tyszkiewicz, także lud książąt IMPP krakow*[skiego]* i ks*[ięcia]* Wiśniowieckiego, w rozsypkę poszli, pomiatając nie tylko swoje bachmaty, ale i zdobycz, srebro i złoto, i co tylko mieli. Ale to nie zabawiło naszych, którzy, na to nie patrząc, gonili ich i bili, i jeden *[żołnierz]* po kilku ich sobie zaganiał. Tam, pokrywszy pole trupem, gonili ich do pół tysiąca *[...]*[25] aż nad sam brzeg Dniestrowy, kędy ostatniego chorążego carzyków wzięto. Pojmano bardzo wiele i więźniów, pomiędzy którymi Islan Giereja sułtana, u */366/* którego ojciec był chanem. <(Tu *notandus* opuścił to ten, co diariusz pisał: tego Islan Giereja sułtana, który teraz jest chanem, in *anno* 1653, pojmał Siedlecki Wężyk, który pod chorągwią JMP wojewody ruskiego, na ten czas wodza wojska JKM, i odesłany *[Islam Gierej był]* do Rawy do więzienia. Potem pod koronację króla Władysława JMP het*[manowi]* koron*[nemu]* król Władysław oddał go, aby go wolno do Krymu przeprowadził)>.[26]

Bracia jego dwaj z wysokiego brzegu wpadli we dwóchset koni w Dniestr, jeśli żywi zostali, nie wiemy jeszcze, a chorąży ich pojmany na brzegu powiedział, iż widział, kiedy się topili, ale jeśli wypłynęli nie widział, wątpił o tym, bo złe konie, spracowane mieli. Sprowadzono tedy więźnie do obozu, których było około 800, oprócz tych, których sobie żołnierstwo pobrało i pokryło, a mianowicie Kozacy, którzy tego bardzo wiele mieli, jakoż i dobrze się obłowili, padłszy na płonie.

Tatarowie ci, co w rozsypkę poszli, do lasu uciekali, ale chłopi, na nich z kosami pilnując, siekli przez te kilka dni, jako tam obóz stał, bo *[!]* iż p. Chmielecki pisał do p. wojew*[ody]*, iż tam miał jeszcze pozostać na Salmas*[z]* murzę, który w przemyskiej ziemi plądrował, i kilka dni tam nań czekał, i do JM pisał, aby był pogotowiu na przeprawie, ale się w tym bardzo omylił, bo Salmas*[z]* murza był od niego tylko w pół mili, kiedy on gromił Tatary pod Bursztinowem, i na ten gdyż *[!]*[27] uciekał *[Salmasz murza]* w inszą stronę, ku Tarnopolu, bieżąc tak, jakoby po nim pogoń była, płon jeden[28] siekąc, drugi porzucając, mi*[j]*ał Rohatin w tej prawie godzinie, kiedy carzyków bito pod Uściem.

Odprawowało na ten czas procesję bractwo Różańca Świętego swoją, jako i po wszystkiej Koronie. Oni, *[Tatarzy]*, przypadli pod miasto, nie wiedząc, kędy uciekać, i gdyby był kto w mieście, co by do nich wypadł, nabiłby był tego pogaństwa dostatek i ostatek płonu odjąłby był. Jednak JMP wojew*[oda]* dostał prędko wiadomość, iż tenże murza już uchodził daleko od naszego obozu, *[w]*[29] przedzie 100 Kozaków, każdy o dwóch koń podsyłał, */366v/* aby o nieprz*[yjacielu]* mógł wiedzieć, i pierwiej, niżli p. Chmielecki nadjechał, dając znać, iż *[Salmasz murza]* uszedł, przybieżał jeden z posłanych, aż od Tarnopola, dając znać, iż *[wróg]* uszedł.

JMP, tedy widząc, iż nie było czego czekać, 11 *octob[ris]* wojsko rozprawił, a dawszy pod regiment kilka chorągwi ludu przedniego p. Tyszkiewiczowi, aby tam po Podniestrzu (kędy i Kozaki obrócił), pilnował, jeśliby na jakich pozostałych *[Tatarów]* napadł, gromił. Sam zdrowiem swym wrócił się do Lwowa.

Переклад

Щоденник походу на поган

У той так важкий час, якого зазнала Польська Корона, ЙКМ ПНМ, передбачаючи, щоб не дійшло до великої згуби РП[30], і готуючи військо до Пруссії для подолання тамтешнього ворога[31] та в інші сторони, де міг би той ворог задумувати діяти через свої підступи, не хотів ЙКМ перестати пильно стежити саме за тим краєм на півдні, котрий легко було успадкувати через близьке спорідненння[32], також і східна *[сторона[33] була в небезпеці]* через традиційну ворожість поган[34], яким через голод були потрібні часті вторгнення у коронні землі.

ЙКМ зволив листом закликати ЙМП Станіслава, графа на Вішьнічу[35] Любомірського, воєводу руської землі, у готовності якого завжди пересвідчувався, на кожній послузі РП, пильно вимагаючи, щоб він взявся за оборону тих земель, *[однак]* не давши йому на це *[війська]*, тільки 1000 жовнірів, вказуючи тут на трохи кварцяного лицарства, яке було в Україні. Бачив ЙМП воєвода, що з такою пригорщею людей на таких ворогів *[йти]* – як з мотикою на сонце, відбувався відмовками, поки міг, але коли ЙКМ став наполягати, так, що і ЙМП воєвода сандомирський, гетьман польний коронний[36], котрий хоч те українне військо доручив у той час п. Хмелецькому і його полковником над ним зробив, бачачи, що до таких справ і сили також потрібно, віддаючи під командування воєводі руському того ж п. Хмелецького з тим військом, пильно просив, щоб той тягар на себе взяв.

Легко було такою настирливістю зворушити серце, яке любить РП і достатків для неї не шкодує. Наказавши своїм *[жовнірам]*, котрих він немалу громаду береже для таких потреб РП, закликавши також своїх друзів, щоб йому в цьому допомогли, коли побачив, що той край з півдня вже не був у такій небезпеці, і діставши звістку про поразку Шагін-Ґерая, калги, і при ньому великі втрати Війська Запорозького[37], бо Шагін-Ґерай *[мамар]* досі на собі тримав[38], що на коронні землі досі не нападали, а після цього його падіння несхоже було, щоб напасти не мали, а щодо північного ворога, мав таку

звістку, начебто всі поголовно з Польщі, хто б сокиру міг тримати, до Пруссії пішли.

16 серпня. ЙМП воєвода руський став під Рогатином, щоб дивитися на обидві сторони, але бачачи, що це потрібно, далі рушив зі своїми людьми і з тими, котрі були на жолді РП, прийшов під Скалу[39], місто на Поділлі, ставши між Хожівцями[40] і селом Жабиним[41].

2 вересня. *[Станіслав Любомірський],* маючи зараз звістку від своїх шпигунів, яких він вислав із тим *[завданням, щоб з'ясували]*, чи погани женуть на нас, чи вже у полях на лежах перебувають, на таку жменю свого війська дивлячись, щоб не довелось надарма його втратити, те гроно шляхти, яке при ньому було, маючи недавні приклади, обоз добре укріпив, щоб натиск поган їх легко не зніс. Почали до нього тоді друзі збиратися, а саме князь ЙМП Вишневецький[42] зі своїми і князя ЙМП краківського *[каштеляна]*[43] людьми, ЙМП Януш Тишкевич, староста житомирський[44], ЙМП Александер Зборовський[45], і там разом на ворога чекали, про якого все нові звістки були, як від шпигунів, так і від волохів[46]. Тому ЙМП воєвода писав до п. Хмєлецького, щоб він зі своїми людьми поспішав так, щоб, якби була битва, війська могли швидко зійтися. Той дуже опирався і спершу писав, що татари пішли до Москви, а тут залишилося тільки трохи гультяйства. У другому листі написав, що татари мають задум на Чорний[47] або Кучманський шлях[48] піти. Не перестав, однак, ЙМП воєвода того *[переконувати?]* своїми листами, маючи достовірніші звістки про ворога. Аж тоді, коли бачив, що ворог у цю сторону прямує, де був ЙМП воєвода і чекав уже напоготові на ворожий напад, тоді прийшов з військом кварцяним, а за ним – запорозьке *[військо]*.

28 вересня. Вже у самий вечір, коли ворог, минувши обоз, переправився через Дністер, і одразу загони розпустив, бо вище на 3 милі від війська під Колодрібкою[49] переправився, і вже п. полковник прийшов, були вже йшли загони в край, важко було з такою пригорщею людей запобігти ворогові, бо коли б він прийшов із таким *[?]* своїм військом хоч два дні раніше, з Божою допомогою *[...]* йти, *[...]* вночі і не допустити їм плюндрувати Корону Польську тоді *[...]* не довелось, тільки про кіш думати.

Тому ЙМП воєвода одразу, тієї ночі наказав своїм вирушити в гонитву за кошем, а перед світанком в день св. Михайла, вислухавши Службу Божу, зі всім обозом рушив. Випередив, однак, мимоволі п. Хмєлецький ЙМ, який одразу ж за обозом стояв. ЙМП воєвода, вишикувавши військо, йшов, дуже поспішаючи, оскільки військо охоту до того мало, щоб напасти на ворога. П. Хмєлецький, женучи вперед, бив татар, які відстали від коша, а саме під селом Свихівцями[50], а маючи легше військо, далі поспішав, шукаючи кіш. Однак, упродовж всього дня, не даючи про себе ніякої звістки ЙМП воєводі, котрий одразу ж за ними просувався, аж увечері того дня написав, просячи, щоб ЙМ поспішав з військом, а саме з артилерією та піхотою, кажучи, що він вже за кіш зачепився недалеко від Чорткова[51].

ЙМ, не затримуючись, тільки своїх на переправі чекаючи, бо там у тому селі, за ним дуже погана переправа була, вночі до Чорткова приїхав, де, як казали, був полковник, але не бачився з ЙМ. Тоді ранесенько посилав, даючи знати, що знаходиться близько від коша, але дуже у цьому помилився, бо, коли вранці, вислухавши Службу Божу, ЙМ із Чорткова рушив і, вишикувавши уже більше військо, бо вже козаки прийшли і під командування ЙМ перейшли, дійшов до ЙМП Хмєлецького, і питається, де кіш є, але він про це інформації не міг дати, бо не було так, як його посланці розповідали, оскільки лиш частина татар була на тому місці, котрі тієї ж ночі взяли з полку п. Хмєлецького поручника п. Байбузи[52] і двох товаришів. Після цього кіш отримав найдостовірніші вісті про наше військо і, не довіряючи своїй силі, почав у поспіху відступати до Дністра.

Тоді ЙМП воєвода, порадившись із полковником, щоби переслідувати ворога, вирішено, щоб п. полковник *[...]* і те було вирішено, щоби вправо піти до Вишнівчика, бо його ЙМП воєвода не міг переперти[53], щоби йти вліво до Бучача[54], куди саме кіш йшов, і так тоді, йдучи за своїм провідником, блукали цілий день в неділю і, пройшовши, що було непотрібно, 6 миль, віддалившись від коша мало не на 8 миль. Там вже вночі їм довелось у полі зупинитись без вогню і води, а наступного дня, який був дуже туманний, так, що хоругва хоругву не бачила, аж до полудня йшли до Вишнівчика[55], а бачачи, що навіть шляху не було, якого вночі п. Хмєлецький з ліхтарями шукав, довелося назад повернутися. І піхота знесилена, і кіннота, котрі води не могли отримати.

А потім приїхав татарин князя Вишневецького[56], даючи знати, що кіш під Доброводою[57], майже 8 миль звідти. Якнайшвидше повернувшись, напали козаки на загін під Тарновицею *[?]*[58], у якому був молодший син Кантемира[59], і той загін розгромили, повбивали і полон відібрали. Їдучи звідти, довелося ЙМП воєводі у містечку Монастириськах[60] після трудів відпочити, коли кіш далеко був. Послав, однак, п. Хмєлецький з ЙМП Якубом Жєленським, підшачієм брацлавським, давши їм кінні хоругви, щоб йшли за кошем, але і тим було важко його наздогнати, оскільки ворог поспішав за Дністер, не будучи тут *[довго]*, тільки *[?]* 3 дні.

3 жовтня. Напав п. Хмєлецький на кількасот татар, маючи кілька тисяч війська, із тими кількасот, не знаю, із попереднім задумом, як казали, не хотів битися, втекли у чаті *[?]*, а він до Устя[61] пішов і, прийшовши до Дністра, необережно діючи, втратив кількох із товариства з хоругви п. Скоркєвського[62] і п. Адама Ліпського, старости тарногурського[63].

Принесли йому потім звістку, що кількасот татар знову переправилося назад. Він, вважаючи, що це кіш, не смів на них нападати, а якнайшвидше відступаючи, давав знати ЙМП воєводі, щоб той прибув.

4 жовтня п. полковник був у Усті, але бродів на Дністрі сторожею не обсадив, тоді прийшли татари, серед яких був Мехмед-мурза, син Кантемира[64], про якого татари кажуть, що рівного в мужності в усій Орді не було. Дав знати селянин, мельник, п. полковникові, що татари переправляються, одразу ж за ними *[рушив п. Хмєлецький]* зі своїми людьми, і ЙМП воєвода, і п. Тишкевич з ними. Там напали на того Мехмед-мурзу, котрий тримав задню сторожу, і бився добре з нашими, але *[...]* п. Лішка[65], ротмістр над козаками ЙМП воєводи, ЙМП Тишкевича хоругву до *[...]* і там убито того мурзу, який росту був немалого і *[...]* сили.

6 жовтня ЙМП воєвода став на самому Дністровому гирлі, де татари звикли переправлятися, а п. полковник пішов зі своїми під Галич[66], сподіваючись на якийсь загін натрапити. ЙМ же п. воєвода на місці стояв, чекаючи на повернення поган, укріпивши насаджений Боднарівський ліс[67], щоб тудою відходити не могли. Повертався тоді загін, який плюндрував белзьку землю[68], у якому було 6 тисяч татар, а між ними троє цариків[69]. Ці, увечері під Бурштин[70] підійшовши, у трьох селах стали. П. Хмєлецький, перебуваючи так близько і отримавши про них повідомлення, майже на світанні напав із криком на них, розгромив і повбивав, і полон відібрав. Татари, котрі були в інших селах, чуючи той відголос, через віддаленість не могли зрозуміти, що це було, однак були охоплені страхом і почали у поспіху відступати до броду.

7 жовтня. Того дня майже ополудні, коли пригадується погром турків при Навпактос за часів папи Павла V 1571 року[71], а майже у ті години прийшли ці царики три зі своїм полком і прямо до броду пішли, маючи провідника, певного Камєньського[72] із Ґроджіцького повіту[73], котрий у них був кільканадцять років. А що їм довелося з гори спускатися, то побачила їх сторожа козацький обоз і, здогадуючись, що це їх кіш чекає, зраділи. Потім побачивши, що наші із флангу на них вдарили, намагалися проминути Устя, але їх одразу *[наші]* помітили і через місто до них кинулися, щоб їм зайти дорогу.

Однак *[татари]* добре оборонялися, та коли *[наші]* потужно їх атакували, а саме п. староста тарногурський, п. Лішка, п. шєрадзький[74], ЙМП Тишкевич, також люди князів ЙМПП краківського[75] і князя Вишневецького, вони пішли врозсип, кидаючи не тільки своїх бахматів[76], але і здобич, срібло та золото, і що тільки мали. Та це не зупинило наших, котрі, на це не зважаючи, гнали їх і били, і один *[жовнір]* по кілька їх собі заганяв. Там, покривши поле трупом, гнали їх до півтисячі *[...]* аж на сам берег Дністровий, де останнього хорунжого цариків узято. Спіймано дуже багато і в'язнів, поміж якими Іслам-Ґерая[77], султана[78], у котрого батько був ханом. (Тут не занотував той, хто щоденник писав, наступне: того Іслам-Ґерая, султана, котрий тепер, у 1653 році, є ханом, спіймав Венжик Шєдлецький[79], котрий у той час був у хоругві ЙМП воєводи руського, на той час вождя війська ЙКМ, й *[Іслам-Ґерая було]* вислано до Рави[80] до в'язниці. Потім під час коронації короля Владислава ЙМП гетьманові коронному[81] король Владислав віддав його, щоб на волю до Криму відправив).

Два його брати із високого берега впали із двомастами кінноти до Дністра, досі не знаємо, чи залишилися живі, а їх хорунжий, спійманий на березі, розповів, що бачив, як тонули, але як випливали, не бачив, сумнівався у цьому, бо вони мали поганих, знесилених коней. Приведено тоді до обозу в'язнів, яких було близько 800, крім тих, котрих собі жовніри забрали і поховали, а саме козаки, котрі їх дуже багато мали, бо добре наловилися, зосередившись на цьому занятті.

Ці татари, які пішли врозсип, втікали до лісу, але селяни, на них із косами чигаючи, сікли їх упродовж тих кількох днів, коли там обоз стояв. П. Хмєлецький писав до п. воєводи, що там ще мав залишитися Сальмаш-мурза[82], який плюндрував перемишльську землю[83], і кілька днів там на нього чекав, і до ЙМ писав, щоб той був напоготові на переправі, але дуже у цьому помилився, бо Сальмаш-мурза був від нього тільки за півмилі, коли від громив татар під Бурштином, і на той крик втікав у інший бік, до Тернополя, біжучи так, начебто за ним гонитва була, один полон рубаючи, інший покидаючи, минав Рогатин майже у той час, коли цариків били під Устям.

У той час відправляло свою процесію братство Святої Вервиці[84], як і по всій Короні. Вони, *[татари]*, кинулись до міста, не знаючи, куди втікати, і якщо би були такі у місті, хто би до них вийшов і напав, набив би того поганства досить і решту полону відібрав би. Однак ЙМП воєвода незабаром дістав звістку, що той мурза вже втікав далеко від нашого обозу, наперед 100 козаків, кожен з двома кіньми, послав, щоб про того ворога довідатися, і раніше, ніж п. Хмєлецький під'їхав, даючи знати, що *[Сальмаш-мурза]* втік, прискакав один із посланих, аж із Тернополя, даючи знати, що *[ворог]* втік.

ЙМП, бачачи тоді, що не було на що чекати, **11 жовтня** військо розпустив, а давши під командування п. Тишкевичеві кілька хоругв кращих людей, щоб він там на Подністров'ї (куди і козаків спрямував), пильнував і, якщо б натрапив на якихось залишених *[татар]*, їх би побив. Сам здоровий повернувся до Львова.

---

[1] Щоденник відсічі цього татарського нападу авторства коронного регіментаря в Україні Стефана Хмєлецького див. у виданні: Ukrainne sprawy. Przyczynek do dziejów polski, tatarskich i tureckich XVII wieku / oprac. S. Przyłęcki. – Lwów, 1842. – S. 84–87.

[2] Калга-султан (*крим.* qalğa-sultan) – друга посада в ієрархії Кримського ханства. Калга займався різноманітними питаннями, пов'язаними з війском і державним управлінням, та був спадкоємцем хана у випадку його несподіваної смерті.

[3] Дві його версії (відмінності між ними незначні), можна знайти у виданнях: Starożytności historyczne polskie,

czyli Pisma i pamiętniki do dziejów dawnej Polski, listy królów i znakomitych mężów, przypowieści, przysłowia itp. / oprac. A. Grabowski. – T. 1. – Kraków, 1840. – S. 91–99; Wypisy źródłowe do historii polskiej sztuki wojennej. – Zesz. 5. Polska sztuka wojenna w latach 1563–1647 / oprac. Z. Spieralski i J. Wimmer. – Warszawa, 1961. – S. 250–258.

[4] Див., наприклад: Ukrainne sprawy… – S. 87–91.

[5] Starożytności historyczne polskie... – S. 240–241.

[6] Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk. – Sygn. 201. Zwierciadło dzieł rocznych w Rzeczypospolitej Polskiej i W.X.Litewskim przez Zygmunta Stefana Koniecpolskiego, 1550–1647. (Głównie czasy Zygmunta III i Władysława IV). W. XVII. – K. 363v–366v.

[7] Єдиним відомим нам випадком стало використання цього джерела у статті польського історика Пшемислава Ґаврона (Przemysław Gawron) (до речі, на цю статтю ми натрапили під час завершення підготовки даної публікації): Gawron P. Relacje pomiędzy dowódcami wojsk państwowych i prywatnych w Koronie w I. połowie XVII wieku (wybrane przykłady) // Nad społeczeństwem staropolskim. – T. 1. Kultura, instytucje, gospodarka w XVI–XVIII w. / red. K. Łopatecki i W. Walczak. – Białystok, 2007. – S. 231–247.

[8] Можливо, автор щоденника отримував такі дані з чуток, що ходили у таборі Любомірського, оскільки, якщо вірити С. Хмелецькому і його «прихильникам», він все ж залишив сторожу на Дністрі, на яку вночі з 3 на 4 жовтня натрапили татари (Ukrainne sprawy… – S. 96). До того ж, хорунжий брацлавський мав начебто «сувору заборону» від воєводи руського нападати на кіш самотужки, а придані йому загони Любомірського подекуди прямо відмовлялися коритися наказам Хмелецького і переслідувати татар (Starożytności historyczne… – S. 240; Ukrainne sprawy… – S. 96).

[9] Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX w. / red. K. Lepszy. – Wrocław, 1953.

[10] «Ліхтарик» на полях: *Betlen Gabor.*

[11] Наступне слово закреслене: *wojew[ody].*

[12] Фрагмент підкреслений. Ліхтарик на полях: *Betlen Gabor umarł.*

[13] В оригіналі: *strati.*

[14] Вірогідно, помилка, і має бути: *to.*

[15] Нерозбірливе слово.

[16] В оригіналі помилково: *octobris.*

[17] Нерозбірливе слово.

[18] Нерозбірливе слово.

[19] Двічі: *mimo wolą.*

[20] В оригіналі: *dali.*

[21] Слово заплямлено.

[22] Заплямлено 2-3 слова.

[23] Частина слова заплямлена.

[24] Слово нечительне.

[25] 2 слова заплямлені.

[26] <> Вставка самого автора рукописного збірника – Стефана Конєцпольського.

[27] Можливо, помилка і мало бути: *krzyk.*

[28] Помилково: *jednak.*

[29] Слово пропущене.

[30] Йдеться про важку для Речі Посполитої війну зі Швецією 1626–1629 рр., відому під назвою війни «за гирло Вісли».

[31] Мається на увазі Швецію.

[32] Йдеться про Семигородське князівство і його воєводу Бетлена Ґабора.

[33] Тобто українські землі.

[34] Тобто кримських і ногайських татар.

[35] Село Великий Вішьніч (Wiśnicz Wielki) Краківського воєводства було родовим маєтком магнатів Любомірських. Тепер це село Старий Вішьніч (Stary Wiśnicz) гміни Новий Вішьніч (Nowy Wiśnicz) Малопольського воєводства.

[36] Йдеться про Станіслава Конєцпольського (Stanisław Koniecpolski).

[37] Мається на увазі поразка братів хана Мехмеда і калги-султана Шагіна Ґераїв у громадянській війні в Криму від об'єднаних військ керівника Ногайської орди Кантемир-мурзи та ставленика Порти Джанібек-Ґерая, під час якої запорозьке військо, що перебувало у на службі, зазнало великих втрат.

[38] Мається на увазі, забороняв їм.

[39] Скала – місто із магдебурзьким правом на Поділлі, нині селище міського типу Скала-Подільська Борщівського району Тернопільської області.

[40] Нині село Збриж Борщівського району Тернопільської області.

[41] Нині село Жабинці Гуківської сільської територіальної громади Чемеровецького району Хмельницької області.

[42] Невідомо, про якого із представників роду Вишневецького йдеться. Це міг бути пов'язаний із родом Збаразьких кременецький староста Януш Вишневецький, або ж князь Костянтин Вишневецький, староста черкаський, опікун Яреми Вишневецького.

[43] Йдеться про Єжи (Юрія) Збаразького (Jerzy Zbaraski), представника ополяченого українського магнатського роду.

[44] Януш Тишкевич (Janusz Tyszkiewicz) – магнат, військово-політичний діяч Речі Посполитої, представник полонізованого українського боярського роду, згодом воєвода київський.

[45] Александер Зборовський (Aleksander Zborowski) – польський шляхтич, відомий військовий та культурний діяч, син магната Речі Посполитої, гетьмана Війська Запорозького Самуеля (Самійла) Зборовського (Samuel Zborowski).

[46] Маються на увазі повідомлення від владної верхівки Молдавського князівства, яка традиційно забезпечувала Річ Посполиту свіжою інформацією про політичне життя Блискучої Порти, пересування турецького і татарського військ тощо.

[47] Чорний шлях – татарський шлях в українські землі, який проходив від Перекопу на північ через степи до р. Буг і Чорного лісу, де розгалужувався на кілька інших шляхів.

[48] Кучманський шлях – одне із відгалужень Чорного шляху, який починався у верхів'ях річки Інгул та проходив попри Бар на Поділлі, зливався із Чорним шляхом біля Тернополя.

[49] Нині село Заліщицького району Тернопільської області.

[50] Невстановлений населений пункт.

[51] Чортків – тогочасне місто із магдебурзьким правом Речі Посполитої, нині місто, районний центр Тернопільської області України.

[52] Семен (Симеон) Байбуза (Semen vel Simeon Bajbuza) – войський брацлавський, у 1619 та 1625–1627 рр. згадується як керівник козацької хоругви зі 100 кінних (Вирський Д. Війни українні: хроніки татарського прикордоння України (XVI – середина XVII ст.). – Київ, 2016. – с. 186; Bajbuzowie vel Baybuzowie h. własnego // Boniecki A. Herbarz Polski. – T. 1. – Warszawa, 1899. – S. 79.

[53] Тобто, переконати.

[54] Бучач – тогочасне місто із фортецею Речі Посполитої, нині місто, районний центр Тернопільської області України.

[55] Тогочасне містечко із магдебурзьким правом, нині село у складі Золотниківської сільської громади Теребовлянського району Тернопільської області.

[56] Йдеться про представника верстви т. зв. «служилих татар», окремих родів, які осіли у Великому князівстві Литовському та Україні, і перебували на службі у магнатів Речі Посполитої.

[57] Нині село Доброводи Монастириського району Тернопільської області.

[58] Невстановлений населений пункт. Навряд чи йдеться про село Терновицю, нині Тисменицького району Івано-Франківської області.

[59] Напевно, йдеться про Тентиміра-мурзу (Gawton P. Op.cit. – S. 241)

[60] Нині місто Монастириська, районний центр Тернопільської області

[61] Йдеться про тогочасне місто, нині село Устя-Зелене Монастириського району Тернопільської області.

[62] Вірогідно, йдеться про представника роду Скорковських (Skorkowscy) із Шєрадзького воєводства, див.: Skorkowski herbu Jelita // Niesiecki K. Herbarz Polski. – T. 8. – Lipsk, 1841. – S. 384.

[63] Тобто старости тогочасного міста, нині села ґміни Ізбіца (Izbica) Красноставського повіту Любельського воєводства Польщі.

[64] Кантемир (інакше: Кантимір, Кантімер, Кантімур; *крим.* Kantemir vel Kamtimur; означає: «хан» + «залізо») – татарський мурза з роду Мансур, вождь Буджацької (Ногайської) орди, за свою відвагу і жорстокість дістав прізвище «Кривавий Меч».

[65] Кшиштоф Ліщка (Krzysztof Liszka) – шляхтич із Волині. Учасник Хотинської битви 1621 р. (Liszka // Uruski S. Rodzina. Herbarz szlachty Polskiej. – T. 9. – Warszawa, 1912. – S. 128), незабаром, у 1630 р. брав участь у каральному поході коронного війська для придушення козацького повстання.

[66] Галич – колишня столиця Галицької землі, потім Галицького князівства, Галицько-Волинського князівства та Руського королівства, тогочасне місто Руського воєводства Речі Посполитої, нині районний центр Івано-Франківської області.

[67] Вірогідно, йдеться про ліс над річкою Збруч біля тодішнього села Боднарівка на Поділлі. У 1772 р. село було поділене на два однойменні, які нині перебувають у складі Тернопільської та Хмельницької областей.

[68] Белзька земля – історико-географічний регіон навколо міста Белз, тогочасного центру воєводства Речі Посполитої, нині міста Сокальського району Львівської області.

[69] Йдеться про мурзів, представників родової знаті Кримського ханства, які очолювали татарські роди. Про керівництво цього татарського загону див. повідомлення С. Хмєлецького: Ukrainne sprawy... – S. 97.

[70] Бурштин – тогочасне місто, нині місто обласного значення Івано-Франківської області.

[71] Йдеться про подію, більш відому, як битва при Лепанто, тобто морську битву 7 жовтня 1571 р., в якій флот Священної ліги католицьких держав у Середземному морі на узбережжі Греції завдав нищівної поразки флоту Блискучої Порти.

[72] Захоплений в полон коронним військом цей шляхтич, татарський провідник після суду в обозі під Устям був страчений за зраду і служіння татарам (Gołębiowski Ł. Szahin Giraj i Kozacy // Biblioteka Warszawska. 1852. – T. 2. – S. 16).

[73] Цей повіт знаходився у Підляському воєводстві Корони Польської.

[74] Вірогідно, йдеться про старосту міста Шєрадз (Sieradz) у Центральній Польщі. На жаль, особу, яка у даний час носила цей титул, встановити не вдалося.

[75] Маються на увазі загони краківського каштеляна Єжи (Юрія) Збаразького (Jerzy Zbaraski), представника полонізованого українського магнатського роду.

[76] Бахмат – невеликий степовий кінь.

[77] Іслам-Ґерай III (*крим.* III İslâm Geray) – державний діяч Кримського ханства, хан у 1644–1654 рр., союзник гетьмана Війська Запорозького Богдана Хмельницького.

[78] Тобто сина хана.

[79] Валентин-Венжик Шєдлецький (Walentyn-Wężyk Siedlecki) – представник шляхетського роду Шєдлецьких гербу Вонж (Siedleccy herbu Wąż) із Шєрадзького воєводства Польщі (Siedlecki herbu Wąż // Niesiecki K. Herbarz Polski. – T. 8. – Lipsk, 1841. – S. 330).

[80] Рава – тогочасне місто на Галичині, нині місто Рава-Руська Жовківського району Львівської області.

[81] Йдеться про Станіслава Конєцпольського.

[82] Сальмаш-мурза – голова одного із родів Ногайської орди, відомий воєначальник, учасник багатьох татарських походів 20–30-х рр. XVII ст.

[83] Перемишльщина – історичний український етнічний регіон у Західній Галичині із центром у м. Перемишль (нині у складі Польщі)

[84] Братства Св. Вервиці – спільноти у межах католицької церкви, які діяли у містах і складалися з вірян, об'єднаних обов'язками виконання молитов за допомогою вервиці. З'явилися під впливом чернечого ордену домініканів та існують і досі.

Taras KOVALETS
(Chernivtsi)

THE LITTLE-KNOWN «DIARY OF CAMPAIGN AGAINST PAGANS» IN 1629. THE PUBLISHING OF SOURCE

The Crimean Khanate almost from its inception was a huge threat for Ukrainian lands, that bordered on it, because very often it became the object of Tatar attacks. Horde's attack in 1629 finished the several years calm, caused by the civil war in the Crimea and the Cossack-Tatar Union (one of its the main points was that, the Tatars wouldn't plunder Ukraine). Tatar attack under the leadership of sultan kalga Devlet Giray took place in September and October in 1629. In historiography this campaign already has its base of ublished sources, the most important of which is the diary of this campaign by Bratslav standard-bearer («chorąży») and Quarter Army («wojsko kwarciane») chief Stefan Chmielecki.

During the search in the funds of Kórnik Library of Polish Academy of Sciences we were lucky to discover another diary devoted to the repel of Tatar attack in autumn 1629. This document is still no published and almost unknown in the historiography. The acquaintance with its content makes clear, that the anonymous author of the diary was from ruthenian voivode Stanisław Lubomirski entourage and gave his vision of

the current campaign, which significantly differs from S. Chmielecki version. The comparing of both diaries makes possible to explain the not completely explicable actions by two groups of the Commonwealth troops, that finally led to the victories in several encounters, but in common caused to the failure of the all campaign.

Being among the host of the ruthenian voivode, the author of diary left the valuable descriptions of its collection and movements. Unfortunately, the diary contains almost no new information about the activities of Zaporozhian Host in this campaign. This is not surprising, because the Cossacks were near S. Chmielecki and remained out of Lubomirski entourage sight. Nevertheless, the author of diary mentioned Cossack's active participation in hostilities and in pursuit of Tatars.

Key words: *Tatar attack in 1629, historical sources, diary, Commonwealth of Poland and Lithuania, Cantemir, Stefan Chmielecki, Stanisław Lubomirski, Zaporozhian Host, sources publishing.*

Василь БОТУШАНСЬКИЙ
(Чернівці)

ГАЗЕТА «ГРОМАДЯНИН» ПРО РОЛЬ БУКОВИНИ У ЗАГАЛЬНОУКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ РУСІ НА ПОЧАТКУ XX СТ.

На початку XX ст. український національний рух на Буковині досяг певних успіхів у своєму розвитку: виникла низка культурно-просвітніх, кооперативних товариств, спілок, об'єднань, політичних партій, профспілок.

У більшості населених пунктів, де проживало українське населення, існували українські школи чи українські класи. Були окремі українські кафедри, відділи, класи в університеті, учительській семінарії, інших середніх навчальних закладах. Були українські видавництва, друкувалася українська література.

Дістала певний розвиток українська преса, на сторінках якої йшли досить вільні дискусії на державно-політичні і національно-культурні теми.

Очевидно, у якійсь мірі мало значення й те, що заступником голови Буковинського крайового сейму у 1905–1912 рр. був відомий український політик і науковець, професор Чернівецького університету Степан Смаль-Стоцький.

На фоні значних утисків українського національного руху в підросійській Україні з боку царського уряду, а в Галичині – з боку польських шовіністів Буковина в уявленні якоїсь частини буковинських політично активних українців виглядала як край, сприятливий для розвитку українського національного руху на всіх українських землях.

Про це засвідчують, приміром, твердження газети «Громадянин» – органу Української радикальної партії Буковини, висловлені на її сторінках у номері за 28 квітня 1910 р., уривок з якої наводиться нижче.

1910 р. – 28 квітня.

... Становище Буковини для всього нашого національного руху тим великоважне, що сей край під теперішній час єдиний міг би дати образець повного культурно-національного життя нашого народу...

Буковина має зовні всі дані для того, щоби без перешкод розвивати в себе всесторонньо українську національну вдачу. А се річ важна не лиш для самої Буковини, але і для всеї України-Руси, для котрої наш закуток землі міг би у сей час, доки не направляться обставини на самій Україні, мати значінє національно-культурного арсеналу – новочасної духовної «Січи»... Маємо свої інституції, школи, представительство наше в руках українців, позиція українців у краю неабияка..

[Заклик: працювати для української справи ще активніше].

Громадянин. – 1910. – 28 квітня. – №35.

УДК 94(477)«1939/1945»

Іван САРАНЧУК, Іван ФОСТІЙ
(Чернівці)

ДЕТАШАМЕНТНИКИ БУКОВИНИ. ХТО ВОНИ?

Як ми повідомляли в оголошенні, опублікованому в газеті «Буковина» 19 лютого 2016 р., кандидат історичних наук І. П. Фостій та кандидат сільськогосподарських наук І. І. Саранчук взялися довести до завершення історико-краєзнавчу документальну книгу «Між жорнами ворожнечі, недовіри, зневаги і жорстокості (Деташаментники Буковини. Хто вони? Яка їхня доля? Статті, документи, спогади, фотоілюстрації)», яка є важливим документом про безглузду, антилюдську політику урядів двох сусідніх держав – Радянського Союзу і Румунії – в роки Другої світової війни в ставленні до українців, громадян Чернівецької області 1919–1922 років народження, які в період її тимчасової окупації військами королівської Румунії, були мобілізовані у так звані «деташаментеле де лукру» – робочі загони, і використовувались на важких фізичних роботах в Румунії, а після 24 серпня 1944 року були розпущені по домівках, але лише дехто з них тоді потрапив додому. Невелика їх частина була призвана польовими військкоматами Червоної армії до радянського війська і направлена у бойові полки й дивізії на фронт, а значна частина – в табори НКВС СРСР для військовополонених і репатрійованих, де вони використовувались на відбудовних роботах. Ці табори, як відомо, погано забезпечувались продовольством, одягом і медикаментами. Багато учорашніх деташаментників померло в них з голоду і від хвороб. Багато буковинських сімей втратили своїх чоловіків, батьки й матері – синів. Ніхто за ці антилюдські злочини не був покараний.